บทที่ 3
ระเบียบวิธีการวิจัย

3.1 รูปแบบการวิจัย

การศึกษาการใช้ประโยชน์ และการจัดการทรัพยากรป่าไม้ของชุมชน มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาเกี่ยวกับประเด็น การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้ รูปแบบและกระบวนการจัดการทรัพยากรป่าไม้ในแต่ละชุมชน และการจัดการทรัพยากรป่าไม้ ระหว่างชุมชน เพื่อให้เกิดความยั่งยืนของทรัพยากรป่าไม้ ในพื้นที่ลุ่มน้ำห้วยยอด อำเภอสองแคว จังหวัดน่าน

ในการวิเคราะห์ข้อมูลตามวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้ ต้องอาศัยข้อมูลแนวลึกจากชุมชนต่าง ๆ เพื่อให้เกิดความเข้าใจ และสามารถอธิบายปรากฏการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในพื้นที่ศึกษา รูปแบบในการวิจัยครั้งนี้จึงเป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ

การศึกษาครั้งนี้ผู้วิจัยได้พยายามค้นคว้า และแสวงหาข้อมูลจากหลายด้าน เพื่อใช้ประกอบในการพิจารณาการเปลี่ยนแปลงทางด้านกายภาพทรัพยากรป่าไม้ เนื่องมาจากการใช้ประโยชน์ของชุมชน รูปแบบและกระบวนการจัดการทรัพยากรป่าไม้แต่ละชุมชนตลอดจนเครือข่าย และการจัดการทรัพยากรป่าไม้ระหว่างชุมชนที่มีความสัมพันธ์ต่อสภาพเศรษฐกิจและสังคม เพื่อใช้ประกอบในการศึกษา โดยขอความร่วมมือผู้ให้ข้อมูลหลัก (Key Informants) ในชุมชนต่าง ๆ ตลอดถึงเจ้าหน้าที่ของรัฐที่ปฏิบัติงานในพื้นที่ ได้แก่ หน่วยจัดการต้นน้ำห้วยยอด ครูจากสำนักงานการประถมศึกษา และศูนย์การศึกษานอกโรงเรียน สถานีอนามัย และเจ้าหน้าที่จากโครงการพัฒนาลุ่มน้ำน่านตอนบน เป็นต้น

3.2 ข้อมูล

ข้อมูลที่ใช้สำหรับการศึกษาครั้งนี้แบ่งออกเป็น 2 ประเภท คือ

1.) ข้อมูลเบื้องต้น (Primary Data) เป็นข้อมูลที่ได้จากการรวบรวมจากแหล่งข้อมูล ซึ่งสามารถแบ่งออกได้เป็น 2 ลักษณะ

1.1) ข้อมูลพื้นฐานชุมชน ได้มาจากการเข้าไปสัมผัสชีวิตความเป็นอยู่ของชุมชนโดยสังเกตพฤติกรรม และวิถีการดำรงชีวิต ซึ่งเป็นข้อมูลที่เกี่ยวกับ

สภาพทั่วไปของชุมชนตลอดจนสภาพสังคม และเศรษฐกิจ

- ลักษณะทางกายภาพของชุมชน
- สถานการณ์ด้านประชากร
- สภาพความเป็นอยู่และอาชีพ

- ศาสนา ขนบธรรมเนียมประเพณี และความเชื่อ
- องค์กรและผู้นำชุมชน
- สภาพเศรษฐกิจและสังคม

การใช้ประโยชน์ของทรัพยากรป่าไม้ของชุมชน

รูปแบบและกระบวนการจัดการทรัพยากรป่าไม้ของแต่ละชุมชน

การจัดการทรัพยากรป่าไม้ระหว่างชุมชน

1.2) การสัมภาษณ์ และการสอบถามประชากรตัวอย่าง ในพื้นที่

1.2.1) สภาพทางเศรษฐกิจและสังคมของชุมชน

1.2.2) สภาพการใช้ประโยชน์ทรัพยากรป่าไม้ของชุมชน เพื่อให้ทราบข้อมูลในด้านการใช้ประโยชน์ของชุมชนจากอดีตถึงปัจจุบันเกี่ยวกับแหล่งอาหาร พืชสมุนไพร เครื่องใช้ไม้สอย การเก็บหาของป่า การนำไม้ไปก่อสร้างบ้านเรือนที่อยู่อาศัย แหล่งเชื้อเพลิง การทำการเกษตร การประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ แหล่งต้นน้ำลำธาร การป้องกันชะล้างและพังทลายของดิน การลดความรุนแรงของลมและเป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์ป่า ตลอดจนการใช้เป็นสถานที่พักผ่อนหย่อนใจ

1.2.3) รูปแบบ และกระบวนการในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ในชุมชน เพื่อให้ทราบข้อมูลเกี่ยวกับปัญหา และการจัดการทรัพยากรป่าไม้จากอดีตถึงปัจจุบันว่าในแต่ละชุมชนที่ศึกษามีรูปแบบและกระบวนการในการจัดการทรัพยากรป่าไม้เกี่ยวกับจารีตประเพณี วัฒนธรรม ความเชื่อ ภูมิปัญญาท้องถิ่น กรรมสิทธิ์การแบ่งผลประโยชน์ และการกำหนดกฎเกณฑ์ข้อบังคับ ตลอดจนการระงับข้อพิพาทและความรับผิดชอบของแต่ละชุมชน

1.2.4) การจัดการทรัพยากรป่าไม้ร่วมกันระหว่างชุมชนภายในลุ่มน้ำห้วยยอดจากในอดีตถึงปัจจุบัน เพื่อให้ทราบถึงข้อมูลความสัมพันธ์ ทางด้านสังคม วัฒนธรรม และเครือข่ายระหว่างชุมชน ตลอดจนการกำหนดกฎเกณฑ์เกี่ยวกับบทบาทของแต่ละชุมชน หน่วยงานของรัฐ และองค์กรเอกชน (NGOs)

2.) ข้อมูลขั้นทุติยภูมิ (Secondary Data) เป็นข้อมูลที่ได้จากศึกษาและรวบรวมเอกสารตำรา บทความ รายงานการวิจัยเกี่ยวกับการใช้ประโยชน์ และการจัดการทรัพยากร-ธรรมชาติ การจัดการป่าชุมชน การมีส่วนร่วมของชุมชน การพัฒนาที่ยั่งยืน เป็นต้น รวมทั้งการศึกษาคู่มือการวิจัยเชิงคุณภาพเพื่องานพัฒนาของ ม.ร.ว. อคิน รพีพัฒน์ และคณะ (2537) เพื่อใช้ในการกำหนดกรอบและประเด็นสำหรับการเก็บรวบรวมข้อมูลและนำไปใช้ในการอธิบายปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในชุมชน เพื่อให้บรรลุตามวัตถุประสงค์ของงานวิจัยที่ตั้งไว้

นอกจากนี้ ผู้วิจัยยังได้ศึกษาข้อมูลของชุมชนและหน่วยงานของรัฐในพื้นที่ ศึกษาเกี่ยวกับข้อมูลและเอกสารของเจ้าหน้าที่ภายในพื้นที่ เช่น ข้อมูล จปฐ กชช 2 ข้อมูลพื้นฐานของหน่วยจัดการต้นน้ำห้วยยอด และข้อมูลของหมู่บ้าน อันทำให้ทราบถึงประวัติความเป็นมาของหมู่บ้านและเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในอดีต และปรากฏการณ์ที่กำลังจะเกิดขึ้นในปัจจุบัน ที่สามารถนำมาเป็นแนวทางในการวิจัยครั้งนี้ด้วย แหล่งข้อมูลที่สำคัญได้แก่ หน่วยจัดการต้นน้ำห้วยยอด โครงการพัฒนาลุ่มน้ำน่านตอนบน สำนักงานป่าไม้จังหวัดน่าน สำนักงานพัฒนาชุมชนอำเภอสองแคว กรมพัฒนาที่ดิน โรงเรียนบ้านยอด สถานีอนามัยตำบลยอด และสถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

3.3 เครื่องมือสำหรับการรวบรวมข้อมูล

การเก็บรวบรวมข้อมูลในพื้นที่ศึกษา โดยการเข้าไปสัมผัสชีวิตความเป็นอยู่ของชุมชนเพื่อทำความคุ้นเคย พร้อมทั้งทำการสังเกตพฤติกรรม การจดบันทึก การถ่ายรูป เครื่องมือที่ใช้ได้แก่กล้องถ่ายรูป สมุดจดบันทึก และประเด็นการสัมภาษณ์กลุ่มตัวอย่างแบบเจาะจงผู้ที่สามารถให้ข้อมูล หรือ Key Informants เพื่อให้ได้ข้อมูลที่ถูกต้องและเป็นจริงของแต่ละชุมชน โดยมีโครงร่างการสัมภาษณ์ ดังนี้

1.) สภาพทั่วไปของชุมชน

2.) การใช้ประโยชน์ทรัพยากรป่าไม้ของชุมชน

3.) รูปแบบและกระบวนการในการจัดการทรัพยากรป่าไม้แต่ละชุมชน

4.) การจัดการทรัพยากรป่าไม้ระหว่างชุมชน

ในการศึกษาครั้งนี้ เป็นการศึกษาถึงความสัมพันธ์ภายในชุมชนและระหว่างชุมชนภายในพื้นที่ลุ่มน้ำห้วยยอด เกี่ยวกับสภาพทางเศรษฐกิจสังคม และทรัพยากรป่าไม้ ในด้านการใช้ประโยชน์ รูปแบบและกระบวนการในการจัดการ เครือข่าย ตลอดจนการกำหนดกฎเกณฑ์ร่วมเกี่ยวกับบทบาทของชุมชน รัฐ และเอกชนที่อยู่ภายในพื้นที่

3.4 แหล่งข้อมูล

เนื่องจากเป็นการวิจัยเชิงคุณภาพเน้นชุมชนมากกว่าบุคคล จึงไม่ให้ความสำคัญของจำนวนครัวเรือนในการสุ่มตัวอย่างมากนัก แต่จะเป็นบริบทของชุมชนในการเก็บข้อมูลในการเก็บข้อมูลโดยการสุ่มตัวอย่างแบบไม่เกี่ยวข้องกับโอกาสทางสถิติ

การสุ่มตัวอย่างแบบเจาะจงหรือ Key Informants คือการเลือกผู้ให้ข้อมูลที่คิดว่าสามารถเป็นตัวแทนของประชากร ในการให้ข้อมูลเกี่ยวกับการใช้ประโยชน์และการจัดการทรัพยากรป่าไม้ในพื้นที่ลุ่มน้ำห้วยยอด อำเภอสองแคว จังหวัดน่าน ได้แก่

1. กลุ่มเจ้าหน้าทีของรัฐที่มีส่วนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่ลุ่มน้ำห้วยยอด ได้แก่

1.1 หน่วยจัดการต้นน้ำห้วยยอด

1.2 เจ้าหน้าที่โครงการพัฒนาลุ่มน้ำน่านตอนบนในพื้นที่

1.3 ศูนย์การเรียนชาวไทยภูเขา "แม่ฟ้าหลวง" กลุ่มบ้านวังไผ่ และกลุ่มบ้านน้ำเกาะ

1.4 โรงเรียนบ้านยอด

2. กลุ่มประชาชน ประชาชนที่อยู่ในพื้นที่ลุ่มน้ำห้วยยอด อำเภอสองแคว จังหวัดน่าน ได้แก่ ผู้นำชุมชน ผู้ใหญ่บ้าน พระ ผู้อาวุโสในหมู่บ้าน หัวหน้าครอบครัว และคู่สมรส โดยการสุ่มตัวอย่างแบบเจาะจงหรือ Key Informants เพื่อให้ได้ข้อมูลเกี่ยวกับการใช้ประโยชน์ และการจัดการทรัพยากรป่าไม้ของชุมชนที่มีลักษณะเป็นตัวแทนของกลุ่มชาติพันธุ์ จำนวน 4 หมู่บ้าน ได้แก่ บ้านวังไผ่ (เย้า) บ้านน้ำเกาะ (เย้า) บ้านผาหลัก (ไทลื้อ) และบ้านยอด (ไทลื้อ)

ลำดับที่	หมู่บ้าน	ชาติพันธุ์	จำนวนครัวเรือน	จำนวนประชากร
1.	บ้านวังไผ่	เย้า	46	303
2.	บ้านน้ำเกาะ	เย้า	32	221
3.	บ้านผาหลัก	ไทลื้อ	129	617
4.	บ้านยอด	ไทลื้อ	84	360
รวม	4	2	291	1501

ที่มา : ข้อมูลพื้นฐานหน่วยจัดการต้นน้ำห้วยยอด

3.5 การเก็บและรวบรวมข้อมูล

การเก็บข้อมูลในการศึกษาครั้งนี้ เพื่อให้ได้ข้อมูลที่ถูกต้องเป็นจริงตามสภาพของแต่ละชุมชน การเก็บรวบรวมข้อมูล ได้แบ่งเป็น 4 ขั้นตอน ต่าง ๆ ดังนี้

ขั้นตอนที่ 1 ทำการศึกษาเอกสาร สิ่งตีพิมพ์ หนังสือ และรายงานการศึกษาต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องในพื้นที่ศึกษา เช่น ข้อมูล จปฐ. กชช 2 ข้อมูลหมู่บ้าน ต่าง ๆ ข้อมูลพื้นฐานของหน่วยจัดการต้นน้ำห้วยยอด จากหน่วยราชการต่าง ๆ เช่น หน่วยจัดการต้นน้ำห้วยยอด สำนักงานพัฒนาชุมชนอำเภอสองแคว โครงการพัฒนาลุ่มน้ำน่านตอนบน ที่ทำการปกครองอำเภอสองแคว เป็นต้น

ขั้นตอนที่ 2 การเข้าไปแนะนำตัวผู้ศึกษากับผู้ใหญ่บ้าน หรือผู้นำชุมชน โดยการให้เจ้าหน้าที่โครงการพัฒนาลุ่มน้ำน่านตอนบนซึ่งมีความคุ้นเคยกับผู้นำชุมชนเป็นผู้แนะนำตัวผู้ศึกษาวิจัย เพื่อให้เกิดความคุ้นเคยระหว่างผู้ศึกษา ผู้นำชุมชน ประชาชน และการสำรวจดูสภาพหมู่บ้านต่าง ๆ ตลอดจนการจัดทำแผนที่โดยสังเขปของหมู่บ้าน

ขั้นตอนที่ 3 ได้พูดคุยกับผู้นำชุมชนพร้อมทั้งให้เจ้าหน้าที่ที่รับผิดชอบหมู่บ้านต่าง ๆ คือ บ้านวังไผ่ บ้านน้ำเกาะ บ้านผาหลัก และบ้านยอด สำรวจรายชื่อผู้สามารถให้ข้อมูลหลัก (Key Informants) ได้แล้วนำมาเลือกโดยการสุ่มตัวอย่างแบบเจาะจง โดยศึกษาถึงฐานะในอดีต และปัจจุบัน ความรู้ ความสามารถ ความอาวุโสต่าง ๆ แล้วเข้าไปพูดคุยกับผู้ให้ข้อมูลหลักที่เลือก โดยให้เจ้าหน้าที่ที่รับผิดชอบตามหมู่บ้านเป็นคนแนะนำ และผู้ศึกษาเป็นผู้สอบถามสนทนา และพูดคุยอย่างไม่เป็นทางการ เพื่อให้เกิดความคุ้นเคยระหว่างผู้ศึกษากับผู้ให้ข้อมูล โดยขั้นแรกจะเป็นการสนนาพูดคุยในเรื่องทั่วไปเกี่ยวกับสภาพความเป็นอยู่ต่าง ๆ พร้อมทั้งสังเกตพฤติกรรม ตลอดจนวิธีการดำรงชีวิตประจำวันของคนภายในชุมชน

ขั้นตอนที่ 4 ภายหลังจากการคุ้นเคยกับชาวบ้านต่าง ๆ ดีแล้ว ได้มีการวางแนวทางการสัมภาษณ์ไว้อย่างคร่าว ๆ เกี่ยวกับเรื่องสภาพทั่วไปของชุมชน การใช้ประโยชน์การจัดการทรัพยากรป่าไม้ ภายในชุมชน และระหว่างชุมชน แล้วก็ดำเนินการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลหลักในแต่ละหมู่บ้านโดยการสัมภาษณ์ผู้ที่เลือกไว้ ได้แก่ ผู้นำชุมชน ผู้ใหญ่บ้าน พระผู้อาวุโสในหมู่บ้าน หัวหน้าครอบครัว หรือคู่สมรส เป็นต้น โดยใช้การสัมภาษณ์แบบไม่เป็นทางการ และการร่วมประชุมสัมมนากับชุมชน โดยใช้การจดบันทึกในระหว่างสัมภาษณ์ ภายหลังสัมภาษณ์ และการอัดเทปในการสัมภาษณ์ ซึ่งในการสัมภาษณ์โดยการอัดเทปในระยะแรกประสบกับปัญหา เนื่องจากผู้ให้สัมภาษณ์ไม่คุ้นเคยกับการอัดเทป มีความอึดอัด ไม่สามารถพูดคุยเพื่อตอบคำถามอันเป็นข้อมูลในการศึกษาได้ จึงได้เปลี่ยนวิธีการ โดยการใช้เทปวางไว้ ไม่ให้ผู้ให้สัมภาษณ์ทราบ แล้วพูดคุยสนทนาสอบถามเกี่ยวกับข้อมูลของชุมชนในด้านต่าง ๆ ทำให้ได้ข้อมูลที่มีรายละเอียดมากขึ้น พร้อมกับได้สัมภาษณ์เจ้าหน้าที่ของรัฐ เช่น หัวหน้าหน่วยจัดการต้นน้ำห้วยยอด เจ้าหน้าที่โครงการพัฒนาลุ่มน้ำน่านตอนบน ครูโรงเรียนบ้านยอด และครูของศูนย์การเรียนชาวไทยภูเขา "แม่ฟ้าหลวง" กลุ่มบ้านวังไผ่ และกลุ่มบ้านน้ำเกาะ เป็นต้น

3.6 การวิเคราะห์ข้อมูล

ข้อมูลที่ได้จากการจดบันทึก การอัดเทปเสียง จะนำมาถอด เพื่อตรวจสอบความถูกต้องแล้วนำไปดำเนินการดังนี้

1. การแยกแยะข้อมูล เป็นการแยกแยะข้อมูลของแต่ละชุมชน ได้แก่ ข้อมูลทาง

ด้านเศรษฐกิจและสังคม ข้อมูลการใช้ทรัพยากรทรัพยากรป่าไม้ ข้อมูลรูปแบบและกระบวนการจัดการทรัพยากรป่าไม้ ข้อมูลเครือข่ายและการจัดการทรัพยากรป่าไม้ระหว่างชุมชน

2. การจัดหมวดหมู่ข้อมูล เป็นการรวบรวมข้อมูลจากการแยกแยะเป็นหมวดหมู่ตามลักษณะการใช้ประโยชน์และการจัดการทรัพยากรป่าไม้ของในชุมชนต่าง ๆ

3. การจัดความสำคัญ เป็นการนำข้อมูลที่ได้มาเรียงลำดับความสำคัญของข้อมูลที่ได้รับ

4. การเชื่อมโยงความสัมพันธ์ข้อมูล เป็นการนำข้อมูลทางด้านเศรษฐกิจและสังคม ข้อมูลการใช้ประโยชน์ทรัพยากรป่าไม้ต่าง ๆ รูปแบบและการจัดการทรัพยากรป่าไม้แต่ชุมชน ตลอดจนการจัดการทรัพยากรป่าไม้ระหว่างชุมชน มาเชื่อมโยงหาความสัมพันธ์ของข้อมูล สำหรับข้อมูลทั้งหมดจะใช้ในการพรรณนาให้เห็นถึงการใช้ประโยชน์และการจัดการทรัพยากรป่าไม้ของชุมชนในพื้นที่ลุ่มน้ำห้วยยอดต่อไป

มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ Chiang Mai University